

УДК 141(430)«18/19»Кант І.:32«20»
DOI <https://doi.org/10.30970/vps.2024.31.09>

ПРОТИ БАНАЛЬНОСТІ ЗЛА: КАТЕГОРИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ ЯК ОБОВ'ЯЗОК

Андрій Гарбадин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
e-mail: garbadin@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-2784-8031*

У статті досліджено фундаментальну концепцію категоричного імперативу Канта у контексті її впливу на політичну теорію, моральне самовизначення людини та проблему співвідношення добра і зла. Особливу увагу приділено питанню «Що я повинен робити?» з «Критики практичного розуму», яке Кант розглядає через призму свободи, моралі та волі. Практична дія у кантівській філософії проінтерпретована не лише як активний вчинок, а й як заперечення або утримання від дії, що відображає глибокий внутрішній моральний вибір.

Розглянуто проблему апіорної природи добра і зла. Кант стверджує, що добро не є вродженою властивістю людини, а потребує свідомого вибору і зусиль. Ця ідея визначає принцип морального закону як внутрішнього компасу, який протиставлений суспільним законам. Особливий акцент зроблено на кантівській тезі про примат моралі над політикою і правом, що стала основою для розвитку ліберально-демократичних концепцій державності.

У статті також проаналізовано три формули категоричного імперативу, що мають універсальний характер і орієнтують людину на дію, засновану на всезагальності морального закону, повазі до людства як мети і автономному законотворенні волі. Дискутується трансцендентальний характер імперативу як факту, що не підлягає теоретичному доведенню, але є визначальним для моральної діяльності.

Особливу увагу приділено концепції «банальності зла» Г. Арендт, яка була сформульована під час аналізу суду над нацистським злочинцем А. Айхманом. У роботі розглянуто тезу про те, що зло часто здійснюється звичайними людьми, які діють за принципами підпорядкування, соціального конформізму та викривленого розуміння морального обов'язку. Зло проінтерпретоване як відмова від відповідальності через надмірний послух і бюрократичну безініціативність, що підміняє моральний вибір виконанням зовнішніх наказів.

Додатково проаналізовано тези С. Жижека, який критично розглядає поняття «банальності зла» і акцентує увагу на надмірній насолоді виконанням наказів, яку демонструють виконавці. У статті аргументовано, що людський вибір між моральним обов'язком і особистим інтересом є ключовим фактором, що визначає межу між злом і добром.

Загалом стаття пропонує багатовимірний аналіз моральної і політичної філософії Канта та її сучасних інтерпретацій, акцентуючи увагу на складності взаємодії між свободою, волею, мораллю та суспільними обставинами. Результати роботи мають

міждисциплінарний характер, поєднуючи етичні, політичні та філософські аспекти, що дозволяє оцінити вплив моральних принципів на політичну теорію, правові системи і соціальну поведінку людини.

Ключові слова: категоричний імператив, етика, відповідальність, мораль, політика, політичне, банальність зла.

Вступ

Однією з фундаментальних основ політичної теорії у контексті соціально-поведінкової самоактуалізації людини (пізнавальної, етичної, культурної, etc.) є концепція категоричного імперативу Канта. Додаткової актуальності її розгляду у наш час додає нова популярність феномену банальності зла, можливості їхнього зіставлення. Як відомо, Кант писав, що основу трьох його головних творів визначає три питання. Для політичної теорії прямий інтерес викликає друге питання, а саме: «Що я повинен робити?» – питання, яке важливе зокрема в контексті його праці «Критика практичного розуму». Поняття «практичний» має особливий зміст, оскільки передбачає вчинок, тобто будь-яку подію, що впливає з рішення та наміру суб'єкта, що не обов'язково передбачатиме якусь конкретну «практичність» у банальному чи вульгарному значенні цього слова. «Практична дія» у кантівському розумінні може полягати і у запереченні практичності дії у буденній інтерпретації, бо людина здійснює дію навіть тоді, коли вона ухиляється від її здійснення. Обґрунтовуючи моральну самостійність людини, Кант відкидає ідею беззаперечної «практичності» людської поведінки як чогось утилітаристського. Ці моменти варто запам'ятати.

Мета дослідження полягатиме у тому, щоб дослідити запропоновану Кантом концепцію категоричного імперативу з огляду на її рецепцію в сучасній політичній теорії, окреслений питаннями морального самовизначення людини і проблемою співвідношення добра і зла.

Виклад основного матеріалу

У «Критиці практичного розуму» Кант показав, що особистість потребує лише знань, а не опіки знання, оскільки стосовно «цілей» вона вже володіє внутрішнім орієнтиром, «моральним законом у мені» [Кант, 2004, с. 176]. Однак постає питання – а що ж є первинним у людині, що визначає її дію, її цілі, зло чи добро? Кант у даному контексті визначає етичну традицію, характерну для подальшого розвитку та еволюції не лише етико-філософських концепцій, але й для політичної теорії, суть якої у тому, що схильність до добра не є чимось апіорним, тобто таким, що б щоразу проявлялося; вчинення добра є усвідомленою дією, спрямованою на інших чи на утвердження принципів гідності, що, зі свого боку, зумовлює становлення політичної етики [Гарбадин, 2018, с. 98].

Відповідно і проблематика утвердження добра – це передусім проблематика форми, політичної зокрема, це своєрідне фреймування соціальної реальності, а зло – це конформізм, це безініціативність, це стара-похмура маска бюрократичної «відповідальності», на зразок того, що «коли є наказ – не час для філософствувань». Однак про це згодом.

Окрім означеного, С. Жижек зазначає, що у кінці творчого шляху «Кант розглядав вибір зла як апіорний, трансцендентальний акт. Так він намагався пояснити те почуття, яке охоплює нас при зустрічі з поганою

людиною: нам здається, ніби зло в цій людині не просто викликано тими чи іншими обставинами (пом'якшуючими за визначенням), а є невід'ємною частиною її природи. Іншими словами, “зло” представляється чимось безумовно даним: ця людина ніколи не зможе перерости його, змінитись у процесі морального самовдосконалення» [Zizek, 1989, p. 187].

Що ж є фактором обмеження людини? Чи точніше так – що визначає свободу людини, означену морально? Для формування політичної концепції у Канта вирішальним значенням володіє співвідношення понять волі, свободи та моралі, де «саме воля, а не ідея, є тією основою, що створює певну цілісну систему форм людського життя, виконуючи при цьому зв'язуючу функцію» [Денисенко, 1997, с. 178]. Це принциповий момент, оскільки «...воля у І. Канта – не та, яка була у Н. Макіавеллі, що весь час межувала зі сваволею. Воля у його розумінні від початку є раціональною – розумною та моральною, і саме вона (в раціональному сенсі) визначає сутність особи» [Денисенко, 1997, с. 178]. А воля як така, зі свого боку, визначена власне категоричним імперативом.

Кант вперше закладає основи «принципу примату моралі над політикою та правом, що стане загалом у XVIII–XIX ст. основою для формування політико-правових концепцій держави та влади ліберально-демократичного спрямування» [Денисенко, 1997, с. 179]. Проте принцип примату моралі над політикою, над законом, над суспільними взаємодіями Кант закладає через поняття категоричного імперативу. Суть категоричного імперативу «не в тому, *що* саме я змушений бажати, а *як* я мушу бажати, не *що* робити, а *яким чином*» [Денисенко, 1997, с. 179]. Інакше кажучи, всезагальний закон не може бути визначений якимись умовами чи чиймись бажаннями. На це вказує суть самого поняття «імперативу». У філософії Канта воно вказує на обов'язковий моральний принцип, який людина повинна виконувати незалежно від своїх бажань чи обставин. Та навіть чисто лінгвістично «імператив» як форма дієслова використовується для наказу або заклику до дії.

Яким чином співвідносяться між собою обов'язок (імператив) та особисті схильності? Потенційні сценарії: є тільки приватний інтерес, а жодних обов'язків немає; особистий інтерес превалює над обов'язком та визначає його; є тільки обов'язок; обов'язок повинен «перемогти» особистий інтерес; існує гармонія, баланс обов'язку та інтересу. Перші два сценарії не передбачають примат моралі, третій є неможливий, залишаються два останні – тобто нас визначає співвідношення обов'язку та приватного інтересу, вигоди.

Існують три формули категоричного імперативу. Ми їх коротко цитуємо. Перша: «Дій згідно такої максими, керуючись якою ти водночас можеш побажати, щоб вона стала всезагальним законом» [Kant, 1870, S. 44]. Друга: «Дій так, що ти завжди ставився до людства, як в своїй особі, так і в особі всякого іншого, як до мети і ніколи тільки як до засобу» [Kant, 1870, S. 53–54]. Третя: «Воля... повинна бути не просто підпорядкована закону, а підпорядкована йому так, щоб вона розглядалася також як самій собі законотворча» [Kant, 1870, S. 56]. Як зазначає С. Жижек: «Кантівський категоричний імператив – це якраз Закон, що володіє незаперечною, безумовною владою, але владою, яка не має стосунку до істинності. Це, як говорив сам Кант, “трансцендентальний факт”, даний нам факт, істинність якого не може

бути доведена теоретично. Однак, щоб наша моральна діяльність мала сенс, ми повинні приймати цей факт без всяких сумнівів» [Zizek, 1989, p. 88].

Так ми отримуємо можливість вести мову про протиставлення морального закону як внутрішнього компасу та законів суспільних: «закони суспільства задають поле соціальної реальності, моральний Закон – це Реальне безумовного імперативу, що не бере до уваги обмеження, які накладаються на нас реальністю, моральний Закон – це нездійснений припис: “Ти можеш, тому що ти зобов’язаний!” (“Du kannst, denn du sollst!”). Закони суспільства обмежують наш егоїзм і регулюють соціальний гомеостаз, моральний Закон порушує цей гомеостаз, вводячи елемент безумовного примусу. Головним парадоксом філософії Канта є саме цей пріоритет практичного розуму над теорією: звільнитися від зовнішнього соціального примусу та стати самодостатнім освіченим суб’єктом можна лише підкорившись “ірраціональному” примусу категоричного імперативу» [Zizek, 1989, p. 88].

Як приклад можна згадати апокриф про те, що сам Кант ненавидів людство як абстрактну ідею і любив конкретну людину, зрештою про що свідчить його філософія. Зворотній приклад, «це приклад сталінського політика, який любить людство, але тим не менше робить страшні чистки і страти, його серце обливається кров’ю, в той час як він робить це» [Zizek, 1998].

Ще один приклад, це приклад ідеології, суть якої якраз у тому, щоб обов’язок у нас замінити загальним приписом: «дійсною метою ідеології є сама насаджувана нею система цінностей, непорушність ідеологічної конструкції, мета її в тому, щоб змусити нас «йти якомога пряміше в одну сторону» [Zizek, 1989, p. 83]. Зрештою «ідеологія фашизму заснована на чисто формальному імперативі: «Підкоряйся, тому що ти зобов’язаний підкорятися!» [Zizek, 1989, p. 82].

У цьому контексті нам варто пригадати банальність зла. Концепцію банальності зла Г. Арендт формулює у праці «Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла», розвиваючи зокрема ідеї свого дослідження 1951 року «Джерела тоталітаризму» [Арендт, 2005]. Ізраїлю вдалося затримати нацистського чиновника А. Айхмана, який керував в гестапо відділом «остаточного вирішення єврейського питання» 1960 року. Виправдовував себе, що «був законослухняним громадянином... виконував свій обов’язок, підкорявся не тільки наказам, а й закону» [Arendt, 1963, p. 135]. На відміну від обвинувачення та ЗМІ, демонізуючих його як психопата, Арендт побачила в ньому кричущу «нормальність», що підтверджується психіатрами і не прийняту до уваги навіть адвокатом. Вона зауважила, що «ніхто з присутніх на суді не міг допустити, що він “нормальний” – а не слабкодушій, індоктринований чи цинічний – може виявитися абсолютно нездатним відрізнити правду від брехні» [Arendt, 1963, p. 27].

У книзі введено формулювання «банальність зла»: зло творять рядові люди, що в тоталітарній системі відчувають себе гвинтиками величезної машини. Отже, щоб система діяла, службовці всіх ешелонів повинні брати участь у злочинах і виставляти докази співучасті. У тоталітарній системі, навіть маленькі гвинтики здійснюють масштабні злочини. Банальність зла в підміні моральних понять: сприймаючи злочинні розпорядження як менше зло, людина робить зло прийнятним.

Як так сталося, що моральний закон не спрацював? Чи якраз він спрацював, лише у спотвореній формі? В чому природа та причини цього спотворення? Чи йдеться про перемогу утилітарного «розумного вибору», а сума таких от виборів і творить терор? «Лакан неодноразово наголошував, що за кантівським моральним імперативом ховається непристойний припис супер-его – “насолоджуйся!” Голос Іншого, що закликає нас слідувати нашому обов'язку заради самого обов'язку – це травматичний заклик до недосяжної насолоди, заклик, який порушує гомеостаз, що задається принципом задоволення і принципом реальності, що з нього випливає» [Zizek, 1998].

І в цьому контексті слушно запитує С. Жижек про те, «де саме проходить межа між послухом, необхідним для виживання, і “надлишковим послухом”»? [Zizek, 1997, р. 54]. Тим паче, що банальність зла – це не просто про послух, а надмірний послух, насолоду, гордість та детальність у виконанні свого обов'язку. Надалі розглянемо кілька тез С. Жижека про нацистів, які легко можна розглянути у контексті сучасності.

По-перше, «неможливо, щоб більшість не знала, щоб їх залякала меншість, «нацистська банда» (саме таку ідею пропагують деякі ліві, щоб урятувати німецький народ від загального засудження). Вони чудово про все знали; поширювалося достатньо чуток та невдалих спростувань» [Zizek, 1997, р. 56]. Звідси і всі спростування всіх неточностей про банальність зла як війни загалом, коли відповідальність індивідуалізується до фюрер-принципу, як би сказала сама Г. Арендт (як от трюїзми про війну якогось конкретного політика, його режиму, а не держави загалом).

По-друге, «не можна також стверджувати, що вони всі були сірими, безпристрасними бюрократами, які сліпо дотримувалися наказів відповідно до німецької авторитарної традиції безумовної покори: численні свідчення підтверджують додаткову насолоду, яку виконавці знаходили у своєму занятті (величезної кількості прикладів «непотрібного» зайвого заподіяння болю чи приниження)» [Zizek, 1997, р. 56]. Навіть військові злочини не здійснюються за якимось свідомим наказом, вони здійснюються за вільним вибором.

По-третє, «неправильно було б також стверджувати, що виконавці були божевільними фанатиками, які не мали уявлення про елементарні моральні принципи: люди, які здійснювали Голокост, були здатні вести особисте та суспільне життя» [Zizek, 1997, р. 56]. Ці люди, їх родини, виступають проти соціальної несправедливості та самі вважають себе носіями старої моралі», що протистоїть «новій моралі» західного декадансу.

Четверте, і ключове: «неможливо заявити, що їх примушували, бо будь-яка відмова від виконання наказу суворо каралася: перед виконанням будь-якої “брудної роботи” членів поліцейського підрозділу завжди питали, чи готові вони до неї, і тих, хто відмовлявся, звільняли від такого обов'язку без покарання» [Zizek, 1997, р. 56]. Відповідно і насильство – це індивідуальний вибір, це передовсім імператив особистий, а аж ніяк не всесильна ідеологічного імперативу «Підкоряйся, тому що ти зобов'язаний підкорятися!».

С. Жижек щодо «банальності зла» точно зауважує, що «хоча книга і може бути сумнівною щодо історичних досліджень, не можна заперечувати її основну передумову: у виконавців був вибір; здебільшого вони були цілком відповідальними, зрілими, “цивілізованими” німцями» [Zizek, 1997, р. 56]. Чому ж вони тоді

чинили те, що чинили, якщо бюрократизм не є визначальним фактором? Якщо недостатньо бути гвинтиком у системі, аби вчиняти такі страшні злочини?

Висновок Жижека, з яким погоджуємося і ми: ідея Арендт не може бути адекватним поясненням, бо вона, говорячи термінологією Лакана, «не враховує над-насолоду, одержувану від виконання наказів, що виявляється в надмірній старанності при їх виконанні, старанності, в якій зовсім не було необхідності... Людина несе відповідальність у тій мірі, в якій вона отримує від цього задоволення, і стає зрозумілим, що м'який (імпліцитний) примус викликав додаткову насолоду від відчуття себе частиною більшої, транс-індивідуальної маси – “плавання в колективній Волі”» [Zizek, 1997, p. 58].

Ось чому позаконтекстні, паціфістсько-абстрактні, ціннісно нейтральні заклики до єдності та миру («ні війни», etc.) абсолютно безглузді. Їх універсальність претендує лише на те, щоб огукувати абсолютну порожнечу. Використовуючи термінологію Л. Альтюссера, на такі заклики ніхто не озирнеться.

Проте антидотом від цього вірусу якраз і є категоричний імператив, особливо коли ми говоримо про його політичні наслідки, оскільки як раз сенс тоталітарного функціонування у перетворенні суб'єкта на об'єкта, що змінює і відчуття та природу обов'язку: «оскільки ми розуміємо кантівську етику як таку, що забороняє суб'єкту приймати позицію об'єкта – інструменту задоволення Іншого, тобто як таку, що закликає суб'єкта прийняти повну відповідальність за те, що він проголошує своїм Обов'язком, тоді Кант є антитоталітарним *par excellence*» [Zizek, 1998].

Отже, сила категоричного імперативу, сила кантівської етики загалом «знаходиться в цій самій формальній визначеності: моральний закон не говорить, в чому полягає мій обов'язок, він просто говорить, що мені треба виконувати свій обов'язок, тобто неможливо витягнути конкретні норми, яким я повинен слідувати в моїй специфічній ситуації з самого морального закону, який передбачає, що суб'єкт повинен прийняти відповідальність за переведення абстрактного припису морального Закону в серії конкретних зобов'язань» [Zizek, 1998].

Отже, якщо брати за основу категоричний імператив у вищезначених нами формах-формулах і спробувати через їхню призму поглянути на концепцію банальності зла, то ми стверджуємо заперечення будь-яких посилань на «обов'язок» як на виправдання: «“Я знаю, що це важко і може бути болісно, але що я можу зробити, це мій обов'язок...” Стандартний девіз етичної суворості звучить так: «Немає виправдання невиконання власного обов'язку!»; хоч кантівське “Du kannst, denn du sollst!” (“Ти можеш, тому що ти зобов'язаний!”), здається пропонує новий варіант цього девізу, він імпліцитно доповнює його своєю набагато надприроднішою інверсією: “Немає виправдання для виконання власного обов'язку!”» [Zizek, 1998].

І це політична заява *par excellence*.

Неприємно знаходиться у позиції інструменту Волі великого Іншого, але хіба це не позиція банальності зла? Формально знеособлений, а втім, по власному вибору, суб'єкт може скільки завгодно проговорювати в собі і для себе щось на кшталт: «це не моя відповідальність, зовсім не я це роблю, Я тільки інструмент вищої Історичної Необхідності...» [Zizek, 1998], однак хіба це спрацює? «Непристойне задоволення цієї ситуації викликано тим фактом,

що я усвідомлюю себе як виправданим за те, що я роблю: хіба не приємно бути в змозі завдавати біль іншим з повним усвідомленням того, що я не відповідалий за це, що я тільки виконую Волю Іншого... Це те, що кантівська етика забороняє. Ця позиція садистського перверта дає відповідь на запитання: Як суб'єкт може бути винним, коли він просто реалізує "об'єктивну", ззовні накладену необхідність?» [Zizek, 1998].

Наша відповідь однозначна – так і тільки так. Зрештою «Істина, яку ми шукаємо у конкретному досвіді – це не істина якогось верховного закону. Якщо істина, яку ми шукаємо, є істиною, яка робить вільними, то шукати її треба в сховку нашого суб'єкта. Це особлива істина» [Lacan, 1992, p. 24].

Це питання особистого самовизначення, особистої самоактуалізації, а, відповідно, воно не корелюється із чимсь загальнішим – тобто зміст чи предмет імперативу, а тим більше вчинку, універсальним якраз бути не може, так само як і універсально виправдовувальним, якщо йдеться про акт неспростовного зла. В цьому контексті згадується коментар Лакана щодо трюїзму про шкідливий вплив суспільства на людину, егоїзм людей і загалом те, що люди злі: «Мимоволі хочеться прокоментувати на полях: "А які ж вони, якщо не такі?" Коли ми говоримо про дорослого, що ми маємо на увазі? Де ця модель дорослого?» [Lacan, 1992, p. 25].

Відповідь – у супер-его, вважає Ж. Лакан. Саме поняття Супер-его він поміщає у символічний порядок, відповідно «Супер-его тісно пов'язане із Законом, але це відношення має парадоксальну природу. З одного боку, Закон є символічною структурою, що управляє суб'єктивністю, і, в цьому сенсі, перешкоджає її розпаду. З іншого боку, закон супер-его має «безглуздий, сліпий, чисто імперативний і неприховано тиранічний характер» [Evans, 1996, p. 202].

Отож, «супер-его є одночасно і законом, і руйнуванням закону ... Супер-его виникає через непорозуміння закону, через провали в символічному ланцюгу, що заповнюються уявним заміником, що спотворює закон» [Evans, 1996, p. 202]. Відповідно супер-его можна вважати імперативом: «Лакан стверджує, що цей імператив є нічим іншим, як кантівським імперативом. Особливість імперативу супер-его полягає у наказі "Насолоджуйся!"; Супер-его є Іншим остільки, оскільки Інший наказує суб'єкту насолоджуватися» [Evans, 1996, p. 203].

Якщо ж через призму конструкту супер-его розглядати феномен банальності зла, то згадується специфіка функціонування мас (і у З. Фрейда, і у Г. Арент): «що більша наша вина, тим ми невинніші» – чим запеклішим є насильство, тим успішніше учасники мас уникають осуду Супер-его. Фрейдистський парадокс супер-его зворотній: «чим більше ти не винен, тим більше ти винен»: тиск супер-его індивідуалізує суб'єкта, Супер-его звертається до мене як до унікального індивіда, зіштовхуючи мене напряму з моєю провинною і відповідальністю.

Висновки

Все вищезначене дозволяє нам зробити висновок, що співвідносячи людину з її власними вчинками, моральний досвід як такий, категоричний імператив для нього виступає не просто як закон, а як напрям, вектор, компас.

Яка ж основа його дотримання як протидії феномену банальності зла та йому подібним? Як писав Ж. Лакан: «... я точно не з тих, хто охоче відкидає почуття обов'язку. Якщо і є щось, до чого привернув увагу психоаналіз, то це,

окрім власне почуття обов'язку, важливість, я б навіть сказав, всюдисущість, почуття провини. Певні внутрішні тенденції етичної думки намагаються уникнути того, що треба сказати – цього неприємного аспекту морального досвіду. Якщо я точно не належу до тих, хто намагається пом'якшити, загасити чи послабити почуття провини, то це тому, що мій щоденний досвід надто наполегливо повертає мене до нього і нагадує про нього» [Lacan, 1992, p. 3].

Список використаних джерел

1. Арентд Х. Джерела тоталітаризму / пер. з англ. В. Верлоки, Д. Горчакова. Київ : Дух і Літера, 2005. 584 с.
2. Гарбадин А. Візуалізація та інтерпретація політичної етики у кіно. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2018. № 2. С. 97–101.
3. Денисенко В. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового Часу європейської історії. Львів : ПАІС, 1997. 274 с.
4. Кант І. Критика практичного розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2004. 240 с.
5. Arendt H. *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: Viking Press, 1963. 275 p.
6. Evans D. *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. 1996. URL: <http://www.davidbardschwarz.com/pdf/evans.pdf>.
7. Kant I. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Berlin : L. Heimann, 1870. X, 351 S.
8. Lacan J. *The Ethics of Psychoanalysis, 1959–1960: The Seminar of Jacques Lacan, Book VII* / ed. by J.-A. Miller, transl. by D. Porter. New York : W. W. Norton & Co., 1992. VIII, 342 p.
9. Zizek S. Kant and Sade: the Ideal Couple. *Lacanian Ink*. 1998. No. 13. P. 12–25. URL: <https://www.lacan.com/zizlacan4.htm>.
10. Zizek S. *The Plague of Fantasies*. London : Verso, 1997. VI, 248 p.
11. Zizek S. *The Sublime Object of Ideology*. London : Verso, 1989. XVI, 240 p.

References

- Arendt, H. (1963). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: Viking Press.
- Arendt, H. (2005). *Dzherela totalitaryzmu* [The Origins of Totalitarianism] / transl. from English by V. Verloka, D. Horchakov. Kyiv : Dukh i Litera. [In Ukrainian].
- Denysenko, V. (1997). *Problemy ratsionalizmu ta irratsionalizmu v politychnykh teoriakh Novoho Chasu yevropeiskoi istorii* [Problems of rationalism and irrationalism in political theories of the Modern Period of European history]. Lviv: PAIS. [In Ukrainian].
- Evans, D. (1996). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. <http://www.davidbardschwarz.com/pdf/evans.pdf>
- Harbady, A. (2018). *Vizualizatsiia ta interpretatsiia politychnoi etyky u kino* [Visualization and Interpretation of Political Ethics in Cinema]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, 2, 97–101. [In Ukrainian].
- Kant, I. (1870). *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Berlin: L. Heimann.
- Kant, I. (2004). *Krytyka praktychnoho rozumu* [Critique of Practical Reason] / transl. from German by I. Burkovskyi. [In Ukrainian].
- Lacan, J. (1992). *The Ethics of Psychoanalysis, 1959–1960: The Seminar of Jacques Lacan, Book VII* / ed. by J.-A. Miller, transl. by D. Porter. New York: W. W. Norton & Co.

- Zizek, S. (1989). *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.
- Zizek, S. (1997). *The Plague of Fantasies*. London: Verso.
- Zizek, S. (1998). Kant and Sade: the Ideal Couple. *Lacanian Ink*, 13, 12–25.
<https://www.lacan.com/zizlacan4.htm>

AGAINST THE BANALITY OF EVIL: THE CATEGORICAL IMPERATIVE AS DUTY

Andrii Harbadyn

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Theory and History of Political Science,
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: garbadin@gmail.com*

The article explores the fundamental concept of Kant's categorical imperative in the context of its impact on political theory, moral self-determination, and the problem of the relationship between good and evil. Particular attention is paid to the question «What ought I to do?» from «The Critique of Practical Reason», which Kant examines through the lens of freedom, morality and will. Practical action in Kantian philosophy is interpreted not only as an active deed but also as negation or abstention from action, reflecting a profound inner moral choice.

The problem of the a priori nature of good and evil is considered. Kant argues that goodness is not an innate property of a person but requires conscious choice and effort. This idea defines the principle of the moral law as an internal compass that contrasts with societal laws. Special emphasis is placed on Kant's thesis about the primacy of morality over politics and law, which has become a foundation for the development of liberal-democratic concepts of statehood.

The article also analyzes the three formulas of the categorical imperative, which are universal in nature and guide individuals toward actions based on the universality of moral law, respect for humanity as an end, and autonomous legislative will. The transcendental character of the imperative is discussed as a fact that cannot be theoretically proven but is definitive for moral activity.

Particular attention is given to H. Arendt's concept of the «banality of evil», formulated during her analysis of the trial of the Nazi criminal A. Eichmann. The work examines the thesis that evil is often perpetrated by ordinary people acting under principles of obedience, social conformity and a distorted understanding of moral duty. Evil is interpreted as a refusal to take responsibility through excessive compliance and bureaucratic passivity, which replaces moral choice with adherence to external orders.

Additionally, Slavoj Žižek's theses are analyzed, where he critically examines the concept of the «banality of evil» and highlights the excessive enjoyment some perpetrators derive from executing orders. The article argues that the human choice between moral duty and personal interest is a key factor determining the boundary between good and evil.

Overall, the article offers a multidimensional analysis of Kant's moral and political philosophy and its modern interpretations, emphasizing the complexity of the interaction between freedom, will, morality, and social circumstances. The findings are interdisciplinary, combining ethical, political, and philosophical aspects, allowing for an assessment of the influence of moral principles on political theory, legal systems, and human social behavior.

Keywords: categorical imperative, ethics, responsibility, morality, politics, polity, banality of evil.